

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

DOI: doi.org/10.21272/shaj.2020.i35.p.5

OKSANAV.ZAKHAROVA

Danube Institute of National University "Odessa Maritime Academy" (Ukraine)

PARTICIPATION OF NOBLES IN THE COUNTRY ASSEMBLY OF THE Bessarabian Governorate during the First World War

Abstract. *This work is devoted to the issue of governorate zemstvos, to the consideration of issues that were resolved during the First World War, as well as to the study of the participation of nobles in the zemstvo governorate and county assembly.*

The abolition of serfdom was the reason for the creation of zemstvos. They were necessary for the exercise of local self-government in the administrative-territorial units of the Russian Empire. In the second half of the XIX – early XX century zemstvos had an important place in the social and economic development of all governorates of the Russian Empire, on which territory they were formed. All issues of social and economic security of the governorate were decided at the Governorate Zemstvo Assembly. Estimates of expected revenues and expenditures for the year were discussed at these meetings during the First World War. The issues of providing the necessary funding for the organization of work of zemstvo institutions, providing social security to the employees of zemstvo organizations were also considered. During the First World War, the issues related to the payment of social assistance to refugees and families of lower military ranks were added to the current ones.

Qualified personnel were needed to ensure the work of the zemstvo bodies. They were representatives of the highest social class. The leaders of the County Zemstvo Assembly of the Bessarabian governorate held the positions of members of the town council in the Governorate Zemstvo Assembly.

As a result of research based on the address-calendars of the Bessarabian governorate using statistical and chronological methods, it became known that the nobles held almost all the positions of members of the town council in the Governorate Zemstvo Assembly during the First World War. In 1914 and before the elections held in 1915, their number was 94.5%, and after the election of 1915, their number was already 94.1%. Upon the amendments in the legislation of the Russian Empire in 1890, the landowners, who were representatives of the small nobility, had the right to participate in the election of county members of the town council.

Keywords: *Bessarabian Governorate Zemstvo Assembly, the First World War, nobles, members of the town council, estimate, leaders of county zemstvo assemblies.*

Citation. Zakharova O.V. Participation of nobles in the Country assembly of the Bessarabian Governorate during the First World War. *Sumskyi istoryko-arkhivnyy zhurnal* [Sumy historical and archival journal]. №XXXV. 2020. Pp.5-11. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2020.i35.p.5

ЗАХАРОВА О.В.

Дунайський інститут Національного університету "Одеська морська академія"

УЧАСТЬ ДВОРЯН У ЗЕМСЬКИХ ЗБОРАХ БЕССАРАБСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Анотація. *Дана робота присвячена питанню роботи губернських земських установ та ролі у них вищого суспільного стану Російської імперії. У публікації розглянуто питання, котрі вирішувалися місцевим органом самоврядування Бессарабської губернії під час Першої світової війни.*

Відміна кріпосного права стала причиною створення земств. Вони були необхідні для здійснення місцевого самоврядування у адміністративно-територіальних одиницях

Російської імперії. У другій половині XIX – початку XX ст. земства займали вагомe місце у соціально-економічному розвитку всіх губерній Російської імперії, на території котрих вони були сформовані. Всі питання соціально-господарського забезпечення губерній вирішувалися на губернських земських зборах. На цих засіданнях під час Першої світової війни обговорювалися кошториси очікуваних прибутків та витрат за рік. Також розглядалися питання щодо забезпечення необхідним фінансуванням для організації роботи земських установ, надання соціального забезпечення працівникам земських організацій. Під час Першої світової війни, крім поточних питань, додалися питання стосовно виплати соціальної допомоги біженцям та родинам нижніх військових чинів.

Для забезпечення роботи земських органів були необхідні кваліфіковані кадри, котрими були представники вищого суспільного стану. Предводителі повітових земських зборів Бессарабської губернії займали посади гласних у губернських земських зборах.

Після змін у законодавстві Російської імперії у 1890 р. у виборах повітових гласних мали право брати участь поміщики, котрі були представниками дрібнопомісного дворянства. У результаті дослідження на основі адрес-календарів Бессарабської губернії, за допомогою статистичного та хронологічного методів стало відомо, що у губернських земських зборах дворяни займали майже всі посади гласних під час Першої світової війни. У 1914 р. і до виборів, які пройшли у 1915 р. їх кількість становила 94,5%. Після виборів 1915 р. дворян у складі гласних губернських земських зборів вже було 94,1%.

Ключові слова: Бессарабські губернські земські збори, Перша світова війна, дворяни, гласні, кошторис, предводителі повітових земських зборів.

Цитування. Захарова О.В. Участь дворян у земських зборах Бессарабської губернії під час Першої світової війни // Сумський історико-архівний журнал. №XXXV. 2020. С.5-11. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2020.i35.p.5

Земства представляли собою виборні органи місцевого самоврядування, котрі почали з'являтися на території адміністративно-територіальних одиниць Російської імперії з 1864 р. У земствах Російської імперії до лютневої революції 1917 р. найбільша кількість посад гласних належала дворянам як представникам вищого суспільного стану держави. Вивчення роботи земства під час Першої світової війни дає можливість дослідити стан соціального забезпечення та культурного розвитку населення, а також господарське забезпечення потреб для економічного розвитку Бессарабської губернії під час Першої світової війни.

Під час Першої світової війни земства на території Російської імперії поряд із поточними питаннями почали розглядати додаткові, пов'язані із забезпеченням потреб населення та земських установ, у зв'язку із витратами, котрі виникали із-за війни.

Останнім часом багато науковців проводять дослідження роботи земських установ на території українських губерній. Дослідженням досягнень та прорахунків земських органів місцевого самоврядування на території губерній Лівобережної та Південної України протягом 60-90-х років XIX ст. займався Обметко О.М. Вивченням роботи земств у становленні та розвитку сільськогосподарської дослідної справи наприкінці XIX – початку XX ст. на території Подільської губернії займалася Корзун О.В. Описом політико-правової діяльності земств у Херсонській губернії з 1865 р. по 1914 р. займалася Кузова Н.М. Дослідженням роботи, соціальний склад та виконувані функції земства та управи Херсонської губернії з 1865 р. по 1920 р. займалися Макієнко О., Сінкевич І., Шинкаренко О. Участь дворян у земських органах південно-українських земель з другої половини XIX – початку XX ст. досліджувала Шандра В. Проте, дослідження розглянутих питань під час Першої світової війни у губернських земських

зборах і місце у них дворян, котрі були обрані гласними у земські губернські збори Бессарабської губернії залишається відкритим.

Метою публікації є дослідження соціального складу гласних губернських та повітових земських зборів. Вивчення розглянутих питань засіданнях губернських земських зборів у Бессарабській губернії під час Першої світової війни.

Під час Першої світової війни також, як і в мирний час до складу губернських земських зборів входили повітові предводителі дворянства та голови управ всіх повітів. Повітові предводителі дворянства брали участь у губернських земських зборах на правах гласних. Під час Першої світової війни збиралися чергові губернські земські збори, котрі проходили один раз на рік. На засіданнях губернських земських зборів головою був губернський предводитель дворянства. Строк повноважень повітових та губернських зборів за “Положенням про губернські й повітові земські установи” 1864 р. дорівнював трьом рокам (Герасименко, 1990: 11).

У Бессарабській губернії земство розпочало свою діяльність з 1869 р. (Карелин, 1979: 210). Земства були основними органами місцевого самоврядування, у яких розглядалися клопотання та приймалися рішення для всіх суспільних станів Бессарабської губернії під час Першої світової війни.

Після зменшення земельного цензу згідно “Положення про земські установи” від 12 червня 1890 р., що дозволило брати участь у виборах повітових гласних дворянам із земельними ділянками розміром до 100 дес. (Шандра, 2020: 49), у виборах гласних 1915 р. мали право взяти участь 504 дворянина Бессарабської губернії (Basalov, 2014). Представники вищого стану брали участь у перших виборчих зборах у виборах гласних згідно ст. 31, 24 та 16 “Положення про земські установи” 1890 р. (Basalov, 2014). Відповідно до цих статей у виборах могли брати участь представники вищого суспільного стану чоловічої статі від 25 років, котрі володіли земельною власністю не менше року і виплачували за неї податок не менше однієї десятої частини числа десятин, котра визначалася для кожного повіту окремо, або власники нерухомої власності, котра була оцінена для виплати земського збору не менше ніж у 1 500 руб. (Положение, 1890). Дворянки могли брати участь у виборах гласних лише через уповноважених осіб (Basalov, 2014: 338).

Серед гласних у 1912-1915 рр. у Бессарабських губернських зборах з 37 осіб було 35 представників дворянського стану (Топеро, 1914: 129) і 32 дворянина з 34 гласних після виборів у повітові земські збори 1915 р. на наступне триліття (Топеро, 1916: 18). У 1914 р. у Кишинівському повітовому земстві з 30 гласних було 17 представників вищого суспільного стану Російської імперії. (Топеро, 1914: 235). У Бендерських повітових земських зборах у 1914 р. з 24 гласних дворянами були 11 осіб (Топеро, 1914: 244). Після виборів 1915 р. у повітові земські збори Бендерського повіту було обрано 23 гласних. З них 10 осіб були нобілями Бессарабської губернії. (Топеро, 1916: 143). У Сорокських повітових земських зборах на початку Першої світової війни з 37 гласних було 22 дворянина (Топеро, 1914: 266), а після виборів, котрі пройшли у 1915 р. із нобілів залишилося 18 осіб з 33 обраних гласних. (Топеро, 1916: 209). До виборів 1915 р. у Бельцькі повітові земські збори було обрано 35 гласних, з них 18 осіб було представниками вищого суспільного стану. (Топеро, 1914: 277) На триліття 1915 – 1918 рр. у Бельцькі повітові збори було обрано 33 гласних і 17 з них були дворянами. (Топеро, 1916: 156). У Акерманських земських повітових зборах протягом 1912 – 1915 рр. посаду гласних займали 12 дворян з 25 обраних (Топеро, 1914: 297). Після виборів 1915 р. у повітові земські збори Акерманського повіту було обрано 25 гласних. Нобілями серед них було 13 осіб. (Топеро, 1916: 124). На початку Першої світової війни у Хотинському повіті з 36 гласних дворянами було 20 осіб (Топеро, 1914: 286), а після виборів 1915 р. їх кількість

становила 18 осіб з 29 обраних гласних (Топеро, 1916: 222). У Ізмаїльському повіті не було земських повітових зборів під час Першої світової війни. Замість них у містах повіту діяли Повітові земські ради (Топеро, 1916: 313).

З огляду на ці факти, виходить, що дворяни склали більшість у повітових і земських зборах. Вони займали чільне місце і саме від них залежало вирішення всіх необхідних питань для соціального забезпечення, надання освітніх та медичних послуг та культурного розвитку населення, а також господарського забезпечення земських установ Бессарабської губернії.

Губернські земські збори відкривалися за присутності губернського предводителя дворянства. У 1914 р. у Бессарабській губернії цю посаду займав Гільхен М.Е. (Топеро, 1916: 187), а у 1916 р. – Воронович М.М. (Топеро, 1916: 99). До складу губернських земських зборів входили також повітові предводителі дворянства, представники земських губернських та повітових управ та члени губернської земської управи (Шандра, 2020: 18). У виборах гласних у 1915 р. брали участь представники дрібнопомісного, середньопомісного та крупнопомісного дворянства. У губернські земські збори гласними були обрані представники вищого стану Бессарабської губернії із земельною власністю крупних та середніх розмірів (Basalov, 2014: 222; Топеро, 1916: 18).

Під час земських зборів гласні обговорювали різні питання, котрі стосувалися функціонування всіх земських установ на території губернії, стосовно їх фінансування, кількості зібраних податків, а також складалися кошториси прибутків і витрат на наступний рік.

У Бессарабській губернії як і в інших адміністративно-територіальних одиницях Російської імперії, де працювали губернські земські збори, питанням медицини повністю займалося земство. Губернське земство утримувало Кишинівську земську лікарню з психіатричним відділенням при ній, Костюженську психіатричну лікарню та родильний притулок. При Кишинівській губернській земській лікарні були відкриті курси фельдшерів-акушерок, а також були створені курси для підготовки сестер-милосердя. У лікарні працювала аптека, якою завідував особливий провізор. Повітові земства утримували 26 лікарень і 21 приймальний покій (Доклади, 1917: 61).

У Бессарабській губернії на початку ХХ ст. діяло філоксерне відділення. На 46 черговому засіданні Бессарабських губернських земських зборів 1915 р. голова комісії по вивченню прямих постачальників винограду, якого було обрано радою представників комітетів виноградарства та виноробства Бессарабської губернії, барон Ф.О. Стюарт, просив зробити доповідь Земську управу щодо асигнування 2 500 руб., для вивчення прямих губернських постачальників винограду. З цієї доповіді стало відомо, що кількість виноградників у губернії зменшувалася. У Акерманському повіті у 1909 р. виноградники займали 11 862 дес., а в 1913 р. – лише 8 040 дес. У Кишинівському повіті площа з 7 474 дес., відведених під виноградарство, зменшилася до 6 097 дес., у Бендерському повіті з 6 520 до – 4 138. У Бельцькому повіті площа, котру займали виноградники, не змінилася і становила 5 613 дес. У Сорокському повіті у 1909 р. площа, на якій вирощували виноград становила 1 502 дес., а у 1913 р. – 1 202 десятини. У Хотинському повіті з 204 дес., котрі відводилися для вирощування винограду, на період роботи комісії залишилося лише 102 десятини. На засіданні з цього питання було прийнято рішення асигнувати комісії з розвитку виноградарства у розмірі 3 000 руб. на потреби розвитку виноградарства та закупівлю нових саджанців (Доклади, 1915: 2-4).

У 1915 р. у земський звіт було включено питання про асигнування 3 000 руб. на утримання канцелярії губернської присутності, котра займалася піклуванням сімей нижніх військових чинів. Губернський земський збір на 46 черговому засіданні, котрий пройшов 3 березня 1915 р., відхилив це клопотання, але після того як була

подана скарга до Сенату, виплатив 1 250 руб. на її утримання за 1914 р. і заклав до кошторису 3 000 руб. на 1916 р. (Отчет, 1914: 3).

На 46 черговому засіданні Бессарабських губернських земських зборів було також розглянуто питання надання благодійної допомоги у розмірі 2 000 руб. постраждалому від війни населенню Сербії. Це рішення було ухвалено та записано до кошторису на 1916 р. Допомогу мали надіслати сербським біженцям, які проживали на той час у Греції (Доклади, 1915: 13).

На губернських земських зборах обговорювалися питання надання пенсії працівникам земських установ. У 1916 р. на 47 чергових губернських земських зборах Бессарабської губернії було призначено пенсію Миколі Тарантаєву за двадцяти п'ятилітню службу у Кишинівській губернській земській лікарні у розмірі 270 руб. (Доклади, 1916: 23). Також на цих зборах було висунуто на розгляд питання щодо надання пенсії директору Костюженської психіатричної лікарні А.Д. Коцовському, який залишав свою посаду і переїздив до Одеси (Доклади, 1916: 24). Гласні на цих зборах також розглянули питання про надання матеріальної допомоги та виплати щомісячної пенсії З. А. Бабічу у розмірі 300 руб., котрий був наглядачем у Костюженській психіатричній лікарні і втратив зір у 1915 р. (Доклади, 1916: 22).

Першим питанням, яке відкрило Бессарабські губернські земські збори 1917 р., було питання про асигнування 5 000 руб., котрі було включено у кошторис витрат у 1916 р., на діловиробництво у губернській присутності, для здійснення піклування про членів родин, прикликаних до рядів військ нижніх чинів. У 1915 р. по цій справі було асигновано 3 000 руб., але кількість призовників збільшилася за рік у 1,5 рази, тому що призивали всіх, хто був гідним до служби. Це призвело до збільшення кількості сімей, яким виплачувалися гроші з казни згідно наказу від 25 червня 1912 р. Станом на 1 січня 1917 р. правом на опіку користувалося 175 000 сімей, що становило 600 000 осіб (Доклади, 1917: 7).

Наступним питанням було асигнування 691,67 руб. із коштів земського губернського збору на устаткування бібліотеки у Бендерському земстві, а також клопотання щодо впровадження вивчення в Кишинівській жіночій гімназії латинської мови.

Також на цих губернських земських зборах були розглянуті наступні питання: про піклування малозабезпечених студентів, які навчалися у Харкові, про допомогу дитячому сиротинцю "Бальша", про підвищення стипендій студентам, які навчалися на філоксерному відділенні виноградарства та виноробства (Доклади, 1917: 17).

У зв'язку із розпочатою Першою світовою війною, на території Бессарабської губернії збільшилася кількість покинутих грудних дітей, яких притулок віддавав на вигодовування годувальницям і за це сплачував їм лише по 8 руб. на місяць. Цього було замало у військовий час, тому Кишинівська повітова земська управа пропонувала у 1917 р. збільшити виплату на місяць у повітах годувальницям з 8 руб. до 15 руб. на місяць, а у Кишиніві – збільшити виплату до 10 руб., оскільки тут, крім грошей на кожну дитину видавалися ковдри, пелюшки та сповивачі. Губернська земська управа вирішила виділити гроші на задоволення вказаних потреб у запропонованому розмірі (Доклади, 1917: 5-7).

Отже, дворяни становили більшість у земських повітових і губернських зборах на території Бессарабської губернії. Під час Першої світової війни у 1914 р. Бессарабські губернські збори на 94,5% склалися із дворян, а у 1916 р. – на 94,1%. Кількість дворян у складі гласних зменшувалася, у зв'язку із погіршенням їх економічного стану, котрий був пов'язаний із зменшенням частки дворянського землеволодіння. Не дивлячись на це, дворяни брали активну участь у роботі земських організацій і саме від них залежало вирішення майже всіх питань, котрі розглядалися на засіданнях губернських і повітових земських зборів.

Повітові земські збори під час Першої світової війни проходили майже у всіх повітах, за винятком Ізмаїльського. У всіх повітах, у котрих були сформовані земські збори, дворяни серед гласних у 1914-1915 рр. становили від 48% в Акерманському повіті до 59,4% у Сорокському повіті. Після перевиборів гласних у 1915 р. у повітових земських зборах кількість дворян зменшилася. Найменша кількість представників вищого стану Російської імперії у Бессарабській губернії серед гласних повітових земських зборів була у Бендерському повіті та становила 43,1%, а найбільша кількість – 62,1% у Хотинському повіті. Тому дворяни брали участь у вирішенні всіх питань у повітових земських зборах, займаючи у них більшою мірою чільне місце.

У Бессарабській губернії дворянство у земстві розглядало наступні питання під час Першої світової війни: соціальне забезпечення населення та утримання земських установ, надання якості та розширення освітніх послуг у губернії, піклування про родини нижніх військових чинів. Разом з іншими поточними господарськими та культурними питаннями, у зв'язку із Першою світовою війною, на губернських земських зборах Бессарабської губернії розглядалися також питання надання благодійної допомоги іноземним біженцям.

Під час Першої світової війни у земських органах самоврядування були створені додаткові комісії та канцелярії для вирішення питань, пов'язаних з військовим часом. На земських губернських зборах укладався кошторис витрат і прибутків на наступний рік, обиралися члени комісій у земські установи губернії.

Дворяни прекрасно виконували функції державних громадських і політичних діячів, а також були стрижнем земських зборів, становлячи більшість на посадах гласних у цих зборах.

Література:

Bacalov, Gherasim, Guțu, 2014 – *Bacalov S., Gherasim C., Guțu M.* Elita Basarabiei: social-politică și economică a sec. XIX – începutul sec. XX. Chișinău. 2014. 353 p.

Герасименко, 1914 – *Герасименко Г.А.* Земское самоуправление в России. М.: Наука, 1990. 264 с.

Доклады, 1914 – Доклады Кишиневской уездной земской управы уездному земскому собранию: Часть I. Кишинев: Друг, 1914. 228 с.

Доклады, 1915 – Доклады 46 очередного губернского земского собрания по филлоксерному отделению. - Кишинев: Друг, 1915. 24 с.

Доклады, 1916 – Доклады Бессарабской земской губернской управы Бессарабскому губернскому земскому собранию 47 очередного созыва 1916 года. Кишинев: Друг, 1916. 48 с.

Доклады, 1917 – Доклады Бессарабской земской губернской управы Бессарабскому губернскому земскому собранию 48 очередного созыва 1917 года. Кишинев: Друг, 1917. 94 с.

Карелин, 1979 – *Карелин А.П.* Дворянство в пореформенной России 1861-1904 гг. Состав, численность, корпоративные организации. Москва: Наука, 1979. 304 с.

Положение, 1890 – Положение 12 июня 1890 г. о земских учреждениях. URL: <http://naukaprava.ru/catalog/435/550/831/14720>

Отчет, 1914 – Денежный отчет Бессарабской губернской земской управы за 1914 год. Кишинев: Друг, 1914. 32 с.

Топеро, 1914 – *Топеро В. А.* Иллюстрированный адрес-календарь Бессарабской губернии 1914 г. Бессарабский губернский статистический комитет. 1914. 538 с.

Топеро, 1916 – *Топеро В. А.* Иллюстрированный адрес-календарь Бессарабской губернии 1916 г. Бессарабский губернский статистический комитет. 1916. 536 с.

Шандра, 2020 – *Шандра В.* Дворянство “українських губерній” Російської імперії у земському самоврядуванні (1860-ті рр. – початок XX ст.) // Український історичний журнал. 2020. Число 4. С. 46-60. doi: <https://doi.org/10.15407/uhj2020.04.046>

References:

Bacalov, Gherasim, Guțu, 2014 – *Bacalov S., Gherasim C., Guțu M.* Elita Basarabiei: social-politică și economică a sec. XIX – începutul sec. XX. Chișinău. 2014. 353 p. [in Russian]

Gerasimenko, 1990 – *Gerasimenko G.A.* Zemskoe samoupravlenie v Rossii [Zemstvo self-government in Russia]. Moskva: Nauka. 264 s. [in Russian]

Doklady, 1914 – Doklady Kishinevskoj uezdnoj zemskoj upravы uezdnomu zemskom sobraniju: Chast' I [Reports of the Chisinau County Zemstvo to the County Zemstvo Assembly: Part I]. Kishinev: Drug, 1914. 228 s.

Doklady, 1915 – Doklady 46 ocherednogo gubernskogo zemskogo sobranija po filoksernomu otdeleniju [Reports of the 46th regular governorate zemstvo meeting on the Phylloxera department]. Kishinev: Drug, 1915. 24 s. [in Russian]

Doklady, 1916 – Doklady Bessarabskoj zemskoj gubernskoj upravy Bessarabskomu gubernskomu zemskomu sobraniju 47 ocherednogo sozyva 1916 goda [Reports of the Bessarabian Zemstvo Governorate Administration to the Bessarabian Governorate Zemstvo Assembly of the 47th regular convocation of 1916]. Kishinev: Drug, 1916. 48 s. [in Russian]

Doklady, 1917 – Doklady Bessarabskoj zemskoj gubernskoj upravy Bessarabskomu gubernskomu zemskomu sobraniju 48 ocherednogo sozyva 1917 goda [Reports of the Bessarabian Zemstvo Governorate Administration to the Bessarabian Governorate Zemstvo Assembly of the 48th convocation of 1917]. Kishinev: Drug, 1917. 94 s [in Russian]

Karelin, 1979 – *Karelin A.P.* Dvorjanstvo v poreformennoj Rossii 1861-1904 gg. [Nobility in post-reform Russia 1861-1904 Composition, number, corporate organizations] Sostav, chislennost', korporativnye organizacii. Moskva: Nauka, 1979. 304 s. [in Russian]

Polozhenie, 1890 – Polozhenie 12 ijunja 1890 g. o zemskih uchrezhdenijah [Regulation of June 12, 1890 on zemstvo institutions]. Retrieved from: <http://naukaprava.ru/catalog/435/550/831/14720> [in Russian]

Otchet, 1914 – Denezhnyj otchet Bessarabskoj gubernskoj zemskoj upravy za 1914 god [Monetary report of the Bessarabian governorate zemstvo for 1914]. Kishinev: Drug, 1914. 32 s. [in Russian]

Topero, 1914 – *Topero V.A.* Iljustrirovannyj adres-kalendar' Bessarabskoj gubernii 1914 g. [Illustrated address-calendar of the Bessarabian province in 1914]. Bessarabskij gubernskij statisticheskij komitet. 1914. 538 s. [in Russian]

Topero, 1916 – *Topero V.A.* Iljustrirovannyj adres-kalendar' Bessarabskoj gubernii 1916 g. [Illustrated address-calendar of the Bessarabian province in 1916]. Bessarabskij gubernskij statisticheskij komitet. 1916. 536 s. [in Russian]

Shandra, 2020 – *Shandra V.* Dvoryanstvo “ukrayins'ky'h gubernij” Rosijs'koy imperiyi u zems'komu samovryaduvanni (1860-ti rr. – pochatok XX st.) [The nobility of the “Ukrainian provinces” of the Russian Empire in zemstvo self-government (1860 - early twentieth century)] // *Ukrayins'ky'j istory'chny'j zhurnal.* 2020. Chy'slo 4. S. 46-60. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2020.04.046> [in Ukrainian]

Отримано 02.12.2020